

Problém naturalizmu v dialógu vedy a náboženstva

Grzegorz Bugajak

BUGAJAK, G.: The Problem of Naturalism in the Dialogue between Science and Religion. *Studia Aloisiana*, 5, 2014, 2, s. 29 – 46.

Basically, naturalism is the idea or belief that only laws of nature and forces operate in the world or the belief that nothing exists beyond the natural world. Adherents of naturalism assert that natural laws are the rules that govern the structure and behaviour of the universe, that the changing universe at every stage is a product of these laws. In the discussion about the mutual relation between science and religion repeatedly occur arguments which say that (1) science is naturalistic and (2) naturalism is in the straight conflict with religion. The consequence is that science remains in the permanent conflict with the content of religion. The aim of submitted paper is to focus on the problem of this conflict with the regards to different moments of naturalism. *Keywords*: philosophy of science, naturalism, religion, science and religion dialogue

V diskusiách o vzťahoch medzi vedou a náboženstvom sa často objavuje argument, ktorý môžeme zrekonštruovať takto: (1) prírodné vedy sú naturalistické, (2) naturalizmus je v priamom konflikte s náboženstvom. Z toho vyplýva, že prírodné vedy zotrávajú v (neodstrániteľnom) konflikte s obsahom náboženstva. Cieľom príspevku je preskúmať odôvodnenosť tohto záveru, ktorý závisí predovšetkým od významu, aký sa pripisuje pojmu „naturalizmus“, ako aj od zmyslu, aký sa dáva naturalizmu prírodných vied. Preto hlavnou osnovou predloženej práce je pokus o bližšie definovanie viacerých významov naturalizmu.

Mnoho filozofov má dnes tendenciu nazývať sa naturalistami a v diskusiách týkajúcich sa konkrétneho problému deklarovať, že ich vlastný pohľad je naturalistický. V takýchto diskusiách je však málokedy možné stretnúť sa s definíciou naturalizmu, alebo čo i len s bližším vymedzením toho, ktorý element

vlastného pohľadu nazýva autor naturalistickým.¹ V dôsledku toho je množstvo ideí na základe istej nálepky spájaných s naturalizmom, ale ich obsah zostáva nejasný alebo banálny.² Rovnako aj tí, ktorí sa dištancujú od naturalizmu – napríklad v diskusiách v rámci metafyziky, epistemológie, filozofie mysle alebo filozofie jazyka –, sa často ani nenamáhajú jasne poukázať na obsah stanoviska, ktoré odmietajú. Tento stav bol pre H. Putnama impulzom pre jeho sarkastický komentár týkajúci sa sporov o naturalistických názoroch, ktoré sa – keďže jasne nedefinujú svoj predmet – v konečnom dôsledku obmedzujú na ideologické deklarácie, pripomínajúce v istých regiónoch sveta v danom čase dobre známe a požadované „jediné správne názory súdruha Stalina“³.

Vzhľadom na množstvo kontextov, v ktorých sa objavuje pomenovanie „naturalizmus“, sa zdá byť zámer jednoznačne ho definovať neuskutočniteľný. Napriek tomu sa však žiada usporiadať významy, v ktorých tento termín vystupuje, pretože situácia, v ktorej „naturalizmus znamená pre rôznych ľudí rôzne veci“⁴ je veľmi neuspokojivá a pre vecné filozofické diskusie dokonca až smrtiaca.

Filozofický naturalizmus

Slovom naturalizmus sa pomerne často nazýva istý pohľad týkajúci sa vzťahu medzi filozofiou a vedou,⁵ ktorý býva obyčajne vyjadrovaný pomocou tvrdenia o absencii autonómie filozofie vo vzťahu k vede. Táto podoba naturalizmu býva nazývaná „filozofický naturalizmus“⁶, čo vyjadruje postulovanie istého druhu „naturalizácie“ filozofie. Avšak odmietanie autonómie filozofického bádania, ako aj postulovanie jeho naturalizácie môžu byť chápané rôzne, a preto filozofický naturalizmus nie je homogénnym stanoviskom.

Najextrémnejšou formou tohto stanoviska je popretie zmyslu akýchkoľvek filozofických reflexií a tvrdenie, že vecné poznanie, hodné tohto mena, možno získať jedine vo vede. V tomto význame je naturalizmus čisto

1 Porov. DE CARO, M., MACARTHUR, D.: Introduction : The Nature of Naturalism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*. Cambridge (Mass.); London : Harvard University Press, 2004, s. 2.

2 Porov. DUPRÉ, J.: The Miracle of Monism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 36.

3 PUTNAM, H.: The Content and Appeal of „Naturalism“. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 59.

4 SKLAR, L.: Naturalism and the Interpretation of Theories. In: *Proceeding and Addresses of the American Philosophical Association*, roč. 75, 2001, s. 1.

5 Porov. HELLER, M.: Kosmologia i rzeczywistość. In: *Analecta Cracoviensia*, roč. 20, 1988, s. 3.

6 Každá forma naturalizmu je filozofickým pohľadom, preto terminológia prijatá v tejto časti príspevku môže čiastočne myliť. Predstavované stanovisko nazývame „filozofickým naturalizmom“, aby sa zdôraznil fakt, že je to pohľad týkajúci sa úlohy filozofie, presnejšie, jej súvisu s prírodnými vedami.

pozitivizmom v starom comtovskom význame, teda v takom, aký malo slovo „pozitivizmus“ ešte pred logickým pozitivizmom.⁷

Treba si všimnúť, že rovnako ako mnoho predchodcov, tak aj nástupci Comta, Spencera alebo Macha hlásali menej radikálne názory, ktoré z pohľadu tu zdôrazneného obsahu pojmu „naturalizmus“ možno dokonca pokladať za antinaturalistické. Napríklad fenomenalizmus síce uznával, že človeku sú priamo dostupné len isté súbory pocitov, javy, ktorých opisom a adekvátnym vysvetlením sa zaoberá veda, nevyučoval však zmysel otázok o filozoficky chápanej „podstate vecí“. Považovať takéto otázky za nezmyselné a preto ich vylúčiť z kontextu nielen vedy, ale aj akéhokoľvek racionálneho diskurzu, je radikálna pozícia, ktorá je vlastná až pozitivizmu.⁸

Aj analytická filozofia, ktorá vyrástla z pozitivizmu, bola na začiatku antinaturalistická.⁹ Filozofické skúmania tu mali totiž svoj predmet – bol ním jazyk vedy –, ako aj svoju metódu, ktorou bola jeho logická analýza. Avšak po Quinovej kritike rozdelenia výrokov na analytické a syntetické sa analytická filozofia ocitla v istej pasci: pretože od počiatku odmietala zmysel *prvej filozofie*, teda otázok, ktoré sú vlastné pre ontológiu a týkajú sa „podstaty vecí“, výrazne ohraničila rámec vlastných kompetencií a stala sa vo vzťahu k vede druhotnou disciplínou. Zostávala však autonómna, čo bolo vyjadrené najmä tým, že mala vlastnú metódu. Spomínaná Quinova kritika ju pozbavila – a to v jej vlastnej perspektíve – rozdelenia na filozofické (po odmietnutí prvej filozofie: analytické) problémy a vedecké (syntetické) problémy. Po tejto kritike sa rozdelenie stalo bezpredmetné a filozofii zostala už len rola *ancilla scientiae*, či už ako „východiskovej vedy“, ktorá predkladala prírodným vedám nové problémy, alebo ako syntetizujúcej vedecké závery, eventuálne úloha disciplíny pokúšajúcej sa o spresnenie vedeckých pojmov, ale vzhľadom na uviaznutie v teoretickom kontexte to musela robiť akoby „vnútri“ samotnej vedy. Z tohto dôvodu súčasní analytici filozofii v rámci svojich vlastných predpokladov nie sú schopní obhájiť autonómiu filozofie a v dôsledku toho musia byť naturalistami – v podstate v zmysle konečného „podriadenia“ filozofie prírodným vedám. Preto tento typ naturalizmu býva taktiež označený za „vedecký naturalizmus“¹⁰.

Takto chápaný filozofický naturalizmus sa stáva niekedy argumentom v diskusiách o vzájomnom vzťahu vedy a náboženstva. Obhajovia náboženského svetonázoru sa často odvolávajú na tzv. „zásadu oddelených oblastí poznávania“ (angl. *separate magisteria*), ktorá hovorí, že veda a náboženstvo (alebo skôr teológia) sú dvoma rôznymi oblasťami poznania, ktoré majú svoj vlastný predmet a metódy a tešia sa zo vzájomnej autonómie. Závery jednej nemajú priamy vplyv na tvrdenia druhej a najmä medzi vedou a teológiou

7 Porov. PUTNAM, H.: The Content and Appeal of „Naturalism“. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 66.

8 Porov. HELLER, M.: Kosmologia i rzeczywistość. In: *Analecta Cracoviensia*, roč. 20, 1988, s. 16–18.

9 Porov. DE CARO, M., MACARTHUR, D.: Introduction : The Nature of Naturalism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 8.

10 DE CARO, M., MACARTHUR, D.: Introduction : The Nature of Naturalism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 2.

(náboženstvom, vierou) nemôže dochádzať k reálnemu protirečeniu. Ba čo viac, prijatie spomínanej zásady umožňuje uznať, že obe tieto oblasti môžu poskytovať nezávislé poznatky, akoby „materiál“ istého druhu na budovanie jednoliateho obrazu sveta, opierajúceho sa o fakty pochádzajúce z oboch prameňov. Takýto obraz pritom nemôže byť dielom ani jednej z nich samostatne – lebo tomu bráni ich vzájomná nezávislosť – a navyše vyžaduje si „tretieho partnera“ v dialógu. Takýmto partnerom sa môže stať filozofia, ktorá realizuje potrebné syntézy.¹¹

Argumentom proti takejto možnosti, proti tomuto návrhu riešenia sporu medzi vedou a náboženstvom sa stáva práve predstavený typ naturalizmu. Ak totiž rozvoj filozofie v 20. storočí ukázal, že filozofia nie je nezávislá od vedy, tak doktrínu rozdelenia poznávacích oblastí treba pokladať za neaktuálnu.¹² Negovanie tézy o nezávislosti sa pritom dotýka rovnako postulovaného, filozofického obrazu sveta, ktorý tak vôbec nemôže existovať popri záveroch vedy, ako aj východiskového bodu tejto vedecko-teologickej syntézy. Ak totiž treba konštatovať, že filozofia nie je vo vzťahu k vede autonómna, tým skôr nie je možné uznať za takú teológiu, a to predovšetkým v jej výpovediach týkajúcich sa vedou skúmaného sveta. Nie je však ťažké si všimnúť, že celé myslenie, ktorého cieľom je vyvrátenie tézy o nezávislosti poznávacích oblastí, stojí na predpokladoch súčasnej analytickej filozofie. Nemôžeme však považovať analytickú filozofiu za „jediný správny“ prístup, a preto ktokoľvek, kto nie je dogmatickým post-pozitivistom, odmietajúcim akúkoľvek formu „prvej filozofie“, nemusí tézu o rozdelení kompetencií uznať za platnú.

Postoj filozofického (vedeckého) naturalizmu nie vždy uznáva radikálnu formu tvrdenia o tom, že filozofia, ak nemá nijakú autonómiu, môže byť tak nanajvýš istým pokračovaním vedy vo vzťahu k najvšeobecnejším problémom. Zdá sa dokonca, že aj názory Quina, ktorý sa zásadne pričínil o ustálenie takéhoto pohľadu na úlohu filozofie, ponechávajú miesto na jej menej minimalistickú víziu. Quine definuje naturalizmus ako „postoj, že identifikácia a opis skutočnosti je vecou samotnej vedy, a nie nejakej predchádzajúcej filozofie“¹³. Je to nepochybne uprednostnenie vedy pri skúmaní „konštrukcie“ sveta a odmietnutie takej filozofie, ktorá by mala vede niečo diktovať. Prvenstvo vedy však ešte nemusí znamenať obmedzenie úlohy filozofie len na obyčajnú pokračovateľku vedeckých záujmov. Umiernenú pozíciu, ktorú v kontexte našich reflexií môžeme nazvať *umierneným filozofickým naturalizmom*, v súčasnosti prijímajú napríklad mnohí filozofi prírody, ktorí postulujú tzv. pestovanie tejto filozofie „zdola“¹⁴. Podľa takéhoto chápania vedecké údaje môžu plniť podstatnú úlohu pri riešení starších filozofických problémov. Ba čo viac, filozofia prírody nielenže

11 Porov. BUGAJAK, G.: Rozum a wiara – rola filozofii. In: PLAŠIENKOVÁ, Z., LALIKOVÁ, E.: *Igor Hrušovský: Osobnosť slovenskej filozofie*. Bratislava, 2007, s. 355–361.

12 Porov. JODKOWSKI, K.: Eskapizm teologii i filozofii katolickiej w sprawie „nauka a religia“. In: *Na Początku...*, 2005, č. 7/8, s. 261–280.

13 QUINE, W. V. O.: *Theories and Things*. Cambridge: Harvard UP, 1981, s. 21.

14 Porov. LEMAŃSKA, A.: *Filozofia przyrody a nauki przyrodnicze*. Warszawa: Wyd. ATK, 1998.

môže, ale aj musí byť otvorená voči prírodným vedám, aby sa nepremenila na bezcenné špekulácie. Filozofické teórie musia byť istým spôsobom v súlade s výsledkami vedeckého výskumu, ktoré v osobitných prípadoch môžu viesť ku spochybňovaniu niekdajších filozofických záverov.¹⁵ V tomto zmysle môžeme povedať, že keď sa záujmy filozofie a vedy stretávajú, veda prijíma úlohu lídra a filozofia musí brať ohľad na vedecké výsledky.¹⁶

Umiernený filozofický naturalizmus je teda prístupom, ktorý sa vyhýba tak krajnosti spočívajúcej v odopieraní akejkoľvek autonómie a akýchkoľvek vlastných výskumných problémov filozofii, ako aj druhej krajnosti – realizovania filozofického skúmania v úplnom odtrhnutí od poznatkov, ktoré poskytuje veda. Ľahko si môžeme všimnúť, že poukázanie na vzájomné zväzky medzi vedou a filozofiou v perspektíve umierneného naturalizmu nepopiera zmysel dialógu veda – náboženstvo, ale naopak, tomuto dialógu prospieva. Umožňuje totiž sformulovať také filozofické návrhy, ktoré sú v súlade s vedeckými výsledkami, no ktoré môžu mať takisto aj iné, mimo-vedecké (a teda aj teologické) pramene.

Sémantický naturalizmus

Nezanedbateľná časť diskusie o naturalizme sa týka spôsobov správneho opisu oblastí, ako je svet hodnôt a ideí, a teda obyčajne (hoci nie výlučne) zahŕňa filozofiu mysle a etiku.¹⁷ Ak má pravdu Huw Price, že problém umiestnenia takých faktov, akými sú významy alebo hodnoty, má svoj prameň v použití jazyka, tak sa spomínaný spor týka sémantických vzťahov, predovšetkým otázky referencie, teda vzťahovania termínov na „niečo“. Price tiež tvrdí, že ak vlastnosť „súvzťažnosti“ pripisujeme istým jazykovým výrazom, vtedy tvrdíme niečo podstatné o týchto výrazoch a nepoužívame ich jednoducho iba na tvrdenia o niečom inom.¹⁸ V tomto zmysle sa ťažisko diskusie prenáša na pole teórie poznania – nezávisle od špecifických problémov jednotlivých disciplín – a naturalistická pozícia sa v tomto spore nazýva sémantickým naturalizmom.

Vo svojej silnej podobe je pozícia sémantického naturalizmu tvrdením, že jedinými zmysluplnými pojmami sú pojmy používané v prírodných vedách a všetky ostatné sa oplatí zachovať len vtedy, ak je možné nájsť ich interpretáciu v termínoch, ktoré veda uznáva. Slabšia verzia tejto pozície hlása, že pojmy prírodných vied sú jedinými neproblematickými pojmami, ktorými

15 Porov. DE CARO, M., MACARTHUR, D.: Introduction : The Nature of Naturalism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 17.

16 Porov. PRICE, H.: Naturalism without Representationalism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, 2004, s. 71.

17 Porov. JUDYCKI, S.: Zagadka naturalizmu. In: *Roczniki Filozoficzne*, roč. 51, 2003, č. 3, s. 17.

18 Porov. PRICE, H.: Naturalism without Representationalism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 77–78.

disponujeme,¹⁹ teda používanie akýchkoľvek iných pojmov si vyžaduje nejaký mimoriadny, hoci nie nevyhnutne vedecký dôvod.

Obidve verzie sémantického naturalizmu môžu mať svoje ďalšie „odtiene“ v závislosti od toho, v čom by podľa ich prívržencov mala spočívať naturalizácia mimo-vedeckých pojmov. Prívrženci silnej verzie budú tvrdiť, že tieto pojmy treba alebo zredukovať, alebo zrekonštruovať tak, aby im bol daný jasný význam z uhla pohľadu prírodných vied, alebo že ich treba úplne odstrániť z racionálneho diskurzu ako prejavy ilúzií, ktoré vznikli v predvedeckých obdobiach. V rámci slabšieho prístupu sa navrhuje, aby boli mimo-vedecké pojmy ponímané ako fikcie – hoci v niektorých oblastiach užitočné –, alebo sa pripúšťa, že tieto pojmy môžu zohrávať úlohu jazykových výrazov, ktoré nie je možné odstrániť, no nemajú vlastnosť „súvzťažnosti“ (sú nereferenčné).²⁰

Sémantický naturalizmus vedie často k redukcionizmu a v najkrajnejšej podobe k fyzikalizmu. Diskusia o jeho správnosti je teda do istej miery vnútorným metaproblémom jednotlivých disciplín, tak ako napríklad adekvátnosť fyzikálno-chemického redukcionizmu v biológii je problémom metabiologickým. Z tohto pohľadu nemá predstavovaná verzia naturalizmu väčší význam pre dialóg vedy a náboženstva, pretože pokusy zosúladiť vedecký obraz sveta s náboženským svetonázorom je možné uskutočňovať nezávisle od vlastností, ktoré sú pripisované pojmom používaným na vedeckej strane dialógu. Na druhej strane, ak by sme postulát naturalizácie pojmov poňali „absolutisticky“, t. j. ako vzťahujúci sa na každý druh diskurzu, tak by musel znamenať elimináciu náboženskej strany dialógu. Nie je totiž možné ponímať náboženské a teologické pojmy len ako užitočné fikcie, alebo odmietať ich referenčný charakter bez toho, že by sa tým negoval podstatný obsah náboženského posolstva. Nevidíme tiež spôsob (ani dôvod) „rekonštrukcie“ nábožensky podstatných termínov, akými sú napr. „hriech“, „milosť“ či „spása“, v termínoch prírodných vied. V tomto ponímaní by sémantický naturalizmus nebol ani tak prekážkou v dialógu vedy a náboženstva, ako by znemožňoval takýto dialóg v jeho samotných základoch.

Metodologický naturalizmus

Jednou z najčastejšie hlásaných foriem naturalizmu – a v každom prípade dosť rozšíreným – je tzv. metodologický naturalizmus. V najkrajnejšej verzii prijíma podobu tvrdenia, že k vecnému poznaniu môže dôjsť výlučne vďaka metódam prírodných vied. Odvolávanie sa na vedecké metódy ospravedlňuje jeho názov, ľahko si však môžeme všimnúť, že uvedené tvrdenie sa týka nielen samotných metód, ale všeobecnejšie akceptovateľných prameňov poznania.

19 Porov. DE CARO, M., MACARTHUR, D.: Introduction : The Nature of Naturalism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 7.

20 Porov. DE CARO, M., MACARTHUR, D.: Introduction : The Nature of Naturalism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 4.

Je to teda tvrdenie z oblasti teórie poznania, a preto sa predstavovaná pozícia obyčajne nazýva tiež epistemologický naturalizmus.²¹ O niečo umiernenejšiu podobu, s dôrazom na metódy, možno vyjadriť takto: „Metódy prírodných vied je možné použiť v každej oblasti výskumu.“ Ak však k tomu pripojíme normatívnu tézu, podľa ktorej je používanie metód prírodných vied v iných oblastiach nielen možné, ale aj nutné, pretože sú najdôveryhodnejšie a najlepšie nás približujú k získaniu vierohodných poznatkov, vtedy sa vraciame k vyššie naznačenému stanovisku metodologického naturalizmu v silnej verzii.

Argumentom v prospech tohto stanoviska je najčastejšie úspech prírodných vied, meraný napríklad praktickými aplikáciami v rôznych oblastiach života. Takisto konštatovanie, že práve prírodné vedy majú na svojom konte najväčšie úspechy praktické i poznávacie, vedie k postoju, že ostatné disciplíny treba rozvíjať podľa vzoru týchto vied.²² Takýto prístup však naráža na vážne ťažkosti. Jednou z nich je nejasnosť samotného pojmu „úspech vied“, na čo obyčajne poukazujú kritici realistickej pozície vo filozofii vied,²³ pretože úspech vedy je jedným z podstatných argumentov realistov v spore o poznávací status vedeckých teórií. Hoci túto nejasnosť je možné rôznymi spôsobmi zmenšiť, neodstraňuje to ďalší problém. Existujú totiž rôzne disciplíny prírodných vied a každá z nich má vlastné metódy výskumu, odlišné od iných disciplín. Neexistuje nič také ako jedna vedecká metóda, spoločná pre všetky disciplíny,²⁴ ba ani súbor takýchto základných metód. Prívrženci silnej verzie metodologického naturalizmu stoja teda pred otázkou, ktorú konkrétnu disciplínu prírodných vied treba uznať za vzorovú a metódy ktorej z nich by sa mali využívať vo všetkých výskumných disciplínach. Inými slovami, čo je tou prvotriednou disciplínou, ktorej by patrilo meno „pravej“ vedy, na ktorú by bolo treba zredukovať všetky iné. Odpoveď často vedie k fyzikalizmu,²⁵ teda ku presvedčeniu, že základom takejto redukcie by sa mali stať fundamentálne fyzikálne teórie.

Poukázanie na metódy fyziky ako najzákladnejšie a najhodnovernejšie, ktoré by mali nájsť využitie v iných oblastiach racionálneho bádania, má prinajmenšom dva pramene. Prvý sa spája s otázkou, ktorá z prírodovedných disciplín má najväčšie úspechy, a s poukazaním na to, že za poznanie najzákladnejších charakteristík sveta, ako aj za najplodnejšie praktické aplikácie vďačíme fyzike. Vyššie spomínané problémy so spresnením pojmu „úspech vedy“ sa však vynárajú aj tu. Nie je totiž samozrejmé, čím má byť tento úspech meraný. Mnohí poukazujú napríklad na fakt, že v posledných rokoch sa najväčší počet originálnych publikácií dotýka objavov v chémii. Iní pripomínajú, že 20. storočie býva nazývané storočím biológie, pretože práve v tejto oblasti sa uskutočnilo

21 Porov. DE CARO, M., MACARTHUR, D.: Introduction : The Nature of Naturalism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 7.

22 Porov. KARABA, M.: *Vedecký pokrok ako filozofický problém*. Warszawa : Rhetos, 2012, s. 35-44.

23 Porov. ZEIDLER, P.: *Spór o status poznawczy teorii*. Poznań : UAM, 1993, s. 28.

24 Porov. DUPRÉ, J.: The Miracle of Monism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 42-43.

25 Porov. DE CARO, M., MACARTHUR, D.: Introduction : The Nature of Naturalism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 4-5.

mnoho prelomových odhalení, ktoré podstatne vplývali na naše chápanie sveta, ale mali aj vážne praktické dôsledky. Nakoniec však nie je možné odpovedať na otázku, ktorá zo spomínaných disciplín – fyzika, chémia, biológia, alebo nakoniec ešte nejaká iná vedecká disciplína – si zaslúži byť vzorom úspechu, z ktorého by bolo treba čerpať v iných oblastiach výskumu.

Druhý argument v prospech fyzikalizmu má zdanlivo vecnejšie základy. Keďže, ako učí súčasná kozmológia, svet kedysi obsahoval len polia a častice, tak všetko, čo dnes existuje, je len merateľným súhrnom týchto fyzických objektov.²⁶ A teda zákony, ktoré riadia tieto objekty, treba uznať za najzákladnejšie, a metódy, vďaka ktorým čoraz lepšie poznávame ich fungovanie, za najsprávnejšie na skúmanie všetkých predmetov, ktoré sa z nich skladajú. Takéto stanovisko však treba uznať za ťažko prijateľnú krajinu, vzhľadom na mnoho argumentov protivníkov redukcionizmu, najmä v biológii, alebo prívržencov rôznych foriem tézy o emergencii. Ak je postulát redukcie kontroverzný dokonca aj vo vzťahu k nefyzikálnym disciplinám prírodných vied, tým ťažšie ho môžeme prijať v neprírodných oblastiach výskumu. Dokonca aj mnohí filozofi, ktorí sa deklarujú ako naturalisti a uznávajú napr. vysvetlenia v termínoch intencionálnosti, alebo tvrdenia hodnotiace ako „kognitívne podozrivé“, priznávajú najčastejšie, že prinajmenšom na poli epistemológie redukcionizmus nie je tak ťažko prijateľný, keďže jeho tézy nemajú jasne určený obsah. Napríklad vzťahovanie pojmu na niečo nie je len ťažké vysvetliť, ale vôbec nie je jasné, čo by taká redukcia mala znamenať.²⁷ Preto pokus odpovedať na otázku, čo je správnou vedeckou metódou, ktorú by – v súlade s myslením metodologického naturalizmu – bolo treba všetkým disciplinám „odporúčať“, vedie prívržencov tejto pozície k jeho slabšej forme. V tomto ohľade je jedným z návrhov konceptuálny pluralizmus Putnama.

Toto pluralistické stanovisko sa opiera o odmietnutie tvrdenia, že nejaká vybraná metóda, alebo súbor metód fungujúcich v rámci niektorej z vedeckých disciplín, je vhodná pre všetky naše poznávacie ciele. Vzhľadom na vyššie uskutočnené reflexie ťažko s tým nesúhlasiť. Putnam si nakoniec všimá, že s takýmto prístupom budú súhlasiť aj naturalisti, ibaže budú obyčajne zavádzať quinovské rozlíšenie²⁸ na prvoradé a druhoradé konceptuálne systémy, kde medzi prvoradé budú patriť správne sformalizované teórie prírodných vied.²⁹ Toto rozlíšenie však napriek tomu, že je formálne správne, nie je príliš jasné. Ako je známe, správna formalizácia mnohých teórií nie je možná dokonca ani v matematike, čo dokázalo fiasko Hilbertovho programu. Tým menej môžeme očakávať, že takáto formalizácia je možná vo vzťahu k mnohým podstatným teóriám, dokonca aj v najmatematizovanejších prírodovedných oblastiach,

26 Porov. PUTNAM, H.: The Content and Appeal of „Naturalism“. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 66–67.

27 Porov. PUTNAM, H.: The Content and Appeal of „Naturalism“. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 66–70.

28 Porov. QUINE, W. V. O.: *Ontological Relativity and Other Essays*. New York : Columbia UP, 1969, s. 24.

29 Porov. PUTNAM, H.: The Content and Appeal of „Naturalism“. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 61.

príčom nespomíname také prírodovedné teórie, ktorých matematizácia sa zdá byť nemožná, alebo nezmyselná. Quinovo rozlíšenie teda príliš ľahko znehodnocuje platné prírodovedné teórie tým, že ich započítava medzi konceptuálne systémy druhej triedy. To zapríčiňuje, že demarkačná línia medzi „dobrými“ a „horšími“ teóriami býva autormi rôzne určovaná a v dôsledku toho sa toto samotné naturalistické rozlíšenie stáva hmlistým. Preto len ťažko môžeme nesúhlasiť s Putnamom,³⁰ že rôzne druhy tvrdení, obyčajne klasifikované naturalistami – nie úplne racionálne – ako „horšie“, sú predsa len tvrdeniami „v dobrej viere“, pretože podobne ako tvrdenia, ktoré sú uznávané za vzor racionálnosti, „úplne podliehajú normám pravdivosti a platnosti“³¹. Prírodzene, tieto „normy pravdivosti a platnosti“ musia byť nejako bližšie určené. Je možné napríklad žiadať, aby sa každá racionálna oblasť výskumu opierala o empiriu a bola podrobená normám falzifikovateľnosti.³² Takto sformulované kritériá vedeckosti je možné dokonca uznať za zhodné s hlavným postulátom metodologického naturalizmu, aby boli metódy prírodných vied používané v každej oblasti výskumu, hoci, ako priznáva Putnam³³, si to vyžaduje mimoriadne chápanie pojmu „metódy prírodných vied“, iné ako súčasné, a teda takýto „súhlas s naturalizmom“ by bol istým odbočením. Konceptuálny pluralizmus ostáva teda vo vzťahu k metodologickému naturalizmu opozičným stanoviskom.

Všimnime si, že spomenuté argumenty za pluralistický prístup k opisu skutočnosti zostávajú platné aj vtedy, keď rozšírime rozsah našej reflexie aj mimo prírodovedných oblastí poznania. Pochopenie sveta v celej jeho komplexnosti si vyžaduje nazerať naň z uhla pohľadu mnohých disciplín, pričom každá z nich sa pri skúmaní svojho predmetu v inom aspekte pričiňuje o utvorenie komplementárneho obrazu skutočnosti. V takejto perspektíve sa dialóg vedy a náboženstva stáva nielenže možný, ale až nevyhnutný, samozrejme, nie pre ktorúkoľvek z týchto disciplín samostatne – pre niektoré prírodovedné oblasti, alebo pre teológiu samu osebe –, ale len z uhla pohľadu potreby utvorenia, pokiaľ je to možné, čo najúplnejšej vízie sveta. Treba dodať, že takéto chápanie „konceptuálneho pluralizmu“ by bolo pravdepodobne proti intenciam mnohých filozofov, ktorí formulujú toto stanovisko v rámci kritiky metodologického naturalizmu, a Putnam jasne zdôrazňuje, že oponenti naturalizmu bránia síce komplementárny prístup v rámci vedy, ale neumožňujú odvolávanie sa na nadprirodzené vysvetlenia.³⁴ Obhajoba zmysluplnosti dialógu vedy a náboženstva však nespočíva v požiadavke uvádzať nadprirodzené činitele do vedeckého

30 Porov. PUTNAM, H.: The Content and Appeal of „Naturalism“. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 61.

31 CONANT, J.: Wittgenstein's Philosophy of Mathematics. In: *Proceedings of the Aristotelian Society*, roč. 97, 1997, č. 2, s. 202.

32 Porov. DEWEY, J.: *The Latter Works, vol. 10 : Art as Experience*. Ed. J. A. Boydston. Carbondale : Southern Illinois UP, 1981 – 1990.

33 Porov. PUTNAM, H.: The Content and Appeal of „Naturalism“. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 60.

34 Porov. PUTNAM, H.: The Content and Appeal of „Naturalism“. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 61–61.

vysvetľovania prirodzených javov. Ide o to uznať, že prírodné vedy a teológia, pri rešpektovaní ich vzájomnej odlišnosti, môžu poskytovať komplementárne prvky poznania sveta, vďaka čomu sa naše chápanie skutočnosti v rámci pokusov o filozofickú syntézu môže stať plnším. Dodajme tiež, že zdôvodnenie zmysluplnosti takýchto syntéz sa musí spájať s postulovaním širšieho chápania kritérií „pravdivosti a platnosti“ poznania ako je to, ktoré bolo ukázané vyššie, v rámci konceptualistického pluralizmu.

Ďalším druhom metodologického naturalizmu je taký, ktorý vyžaduje, aby sa vo „vedeckých vysvetleniach bolo možné odvolávať len na prirodzené príčiny“³⁵. Táto požiadavka sa zdá byť najsprávnejšia – dosť rozšírená je totiž predstava, že rozvoj racionálneho uvažovania o svete, ktoré sa začalo prvými európskymi filozofmi starovekého Grécka, bolo umožnené prijatím metódy spočívajúcej v hľadaní prirodzených príčin pozorovaných javov. Z tohto prameňa čerpá aj novoveká veda, ktorú môžeme do istého stupňa ponímať ako vyrastajúcu z myšlienok prvých i neskorších filozofov prírody. Odmietnutie mytologických a náboženských vysvetlení sa fakticky zaslúžilo o rozvoj poznania prírody, čo môže byť ďalším argumentom správnosti naturalizmu tohto druhu, pretože on formuluje požiadavky týkajúce sa správnych metód prírodných vied. Prezentované stanovisko môžeme nazvať *vnútorným* metodologickým naturalizmom. Neoznačuje však to, že mimo prírodných vied môžeme pokladať mimo-prirodzené vysvetlenia – a spolu s nimi aj náboženské – za úplne nehodnotné. V oblasti svojho záujmu veda ostáva a má ostať naturalistická. Avšak tvrdenie, že jej naturalistický prístup je jediným správnym v každej oblasti bádania, by bolo neodôvodneným uzurpovaním a viedlo by ku skôr predstavenej „absolútnej“ forme metodologického naturalizmu, spolu s problémami, ktorého ho sprevádzajú.

Vnútorný naturalizmus sa nezdá byť v protiklade so skutočným dialógom vedy a náboženstva, pretože predstavuje vnútornú direktívu samotných vedeckých výskumov, avšak v spomínanom dialógu takáto perspektíva nevyhnutne musí byť v rámci správne chápanej interdisciplinarity prekročená. Predsa však sú filozofi, ktorí dokonca aj takto ponímaný naturalizmus pokladajú za veľmi problematický pre prívržencov dialógu vedy a náboženstva. Takýto naturalizmus má byť konkrétne príčinou neodstrániteľnej nezhody medzi vedou a náboženstvom, pretože veda, práve vzhľadom na svoj naturalizmus, musí odmietnuť možnosť vyskytovania zázračných udalostí. Stála regulárnosť prírody, na ktorú sa odvolávajú vedecké vysvetlenia, by nemala umožňovať udalosti, ktoré nepodliehajú takejto regulárnosti.³⁶ Zatiaľ však vnútorný metodologický naturalizmus nezakazuje výskyt takýchto udalostí, ale znamená,

35 JODKOWSKI, K.: Epistemiczne układy odniesienia i „warunek Jodkowskiego“. In: LATAWIEC, A., BUGAJAK, G.: *Filozoficzne i naukowo-przyrodnicze elementy Obrazu świata 7*. Warszawa : Wyd. UKSW, 2008, s. 115.

36 Porov. BYLICA, P.: Problem pochodzenia i natury człowieka a teza o rozdzielnosci płaszczyzn nauki i religii. In: BUGAJAK, G., TOMCZYK, J.: *Kontrowersje wokół początków człowieka*. Katowice : Księgarnia św. Jacka, 2007, s. 204.

že nepodliehajú vedeckému vysvetleniu. Ak sa teda s postulátom naturalizmu nespojí oveľa silnejšia požiadavka, aby veda vysvetlovala všetko, tak prijímanie existencie javov, ktoré sa vymykajú takémuto vysvetleniu, nie je v protiklade s naturalizmom. Veda, ktorá sa vo svojich vysvetleniach odvoláva na regulárnosť prírodných zákonov, práve preto nie je schopná poňať nadprirodzené udalosti, pretože zo svojej podstaty sú jednorazové, neopakovateľné a nepodliehajú nijakým „pravidelným zákonom“.

Ontologický naturalizmus

Ontologický (niekedy nazývaný metafyzický) naturalizmus je stanovisko, v rámci ktorého sa, zjednodušene povedané, odpovedá na otázku, čo „fakticky“ alebo „fundamentálne“ existuje, pričom sa odpoveď odvodzuje nejakým spôsobom z prírodných vied. Môžeme rozlíšiť niekoľko foriem tohto postoja.

Ako sme videli, naturalizmus je často sprevádzaný redukcionizmom. Aj takýto redukcionizmus má svoju ontologickú verziu, podľa ktorej je vo svete možné rozlíšiť rôzne úrovne organizácie, pričom objekty vyššej úrovne je možné redukovať na objekty nižšej úrovne. Ak uznáme, že tieto úrovne sú predmetom záujmu jednotlivých vedných disciplín, a zároveň redukované objekty sú „objektmi vedy“,³⁷ ide o jednu z foriem ontologického naturalizmu. V tomto ponímaní sa ontologický naturalizmus stotožňuje s monizmom, ktorý prijíma existenciu nejakej fundamentálnej úrovne skutočnosti. Podľa tejto formy naturalizmu je možné pripísať „pravdivú“ existenciu len objektom z tejto základnej úrovne. V kontexte prírodných vied je fundamentálnou úrovňou samozrejme tá, ktorou sa zaoberá fyzika.

Rovnako prirodzeným – ako sa však ukazuje aj paradoxným – dôsledkom takejto fyzikalistickej ontologickej redukcie je blízky súvis, až stotožnenie predstavovanej formy ontologického naturalizmu s materialistickým monizmom. Paradox spočíva v tom, že nie je prinajmenšom jasné, ako je možné bližšie vymedziť, čo je to látka alebo materiálnosť. Napríklad descartovské stotožnenie materiálnosti s priestorovosťou a časovosťou, podľa ktorého materiálny objekt je taký, ktorý má isté priestorové a časové charakteristiky, už od čias odkrytia takých fyzických objektov (polí a častíc), ktoré sa len ťažko dajú lokalizovať, nie je aktuálne.³⁸ V tomto príspevku nie je dostatok miesta na bližšiu analýzu dávnejších pokusov definovať látku prostredníctvom výpočtu jej vlastností. Všetky vlastnosti sa však dnes javia buď ako nedostatočné – napríklad poukázať na vlastnosť hmotnosti, vzhľadom na to, že fyzika odkryla aj „nehmotné“ (a pritom celkom určite materiálne) objekty – alebo nie

37 Porov. DUPRÉ, J.: The Miracle of Monism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 46–47.

38 Porov. DUPRÉ, J.: The Miracle of Monism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 37–39.

dost dobre definované, napríklad stotožnenie „materiálneho bytia“ s „bytím pozorovateľným“, vzhľadom na nejasnosti spojené s pojmom pozorovateľnosti.

Problémy s určením toho, čo je materiálne, ovplyvňujú samozrejme správnosť zadefinovania ontologického naturalizmu v tej verzii, ktorá ho stotožňuje s materialistickým monizmom. Odhliadnuc od problémov so samotným správnym sformulovaním predstavovaného stanoviska, ťažkosti spôsobuje aj to, že ontologický naturalizmus v tejto verzii sa musí stať svetonázorovou voľbou jeho zástancov. Pri odmietaní existencie „nemateriálneho“ alebo „nadprirodzeného“ sveta bez toho, že by sme najprv definovali, čo je to „materiálny svet“ alebo „prirodzenosť“, môžeme len dogmaticky deklarovať negáciu takého obrazu sveta, aký navrhuje náboženstvo. Ešte sa k tomuto problému vrátime.

Slabšou formou ontologického redukcionizmu, ktorú je možné nazvať *prírodným redukcionizmom*, je priznanie reálnej existencie súcnam „postulovaným v akceptovateľných vysvetleniach prírodných vied“, s dôrazom na to, že to sú jediné pravé súcna, ktoré existujú.³⁹ Prívrženci tohto stanoviska odmietajú existenciu psychických entít, alebo matematických objektov, ohraňujúc reálnosť na teoretické predmety takých vied, ako napr. fyzika, chémia alebo biológia. Vo vzťahu k fyzikalistickému redukcionizmu je to teda ústupok v prospech iných prírodných vied. To vedie ku tvrdeniu, že „akceptovateľné vysvetlenia“ sú také, ktoré sa dlhší čas overujú v prírodných vedách a okrem iného vedú ku správnym predpovediam. Inými slovami, sú súčasťou dobre založených teórií.

Proti tomuto stanovisku hovoria rovnako dobre známe argumenty z histórie vedy, ako aj pochybnosti týkajúce sa ontologického statusu teoretických predmetov súčasných prírodných vied. Také „objekty“ ako kvark alebo biologický druh už desaťročia dobre fungujú v teoretických vedeckých vysvetleniach, čo však neznamená, že bez váhania môžeme uznať, že sú to reálne existujúce „veci“. Naopak, hoci pojem druhu je základným pre množstvo oblastí biológie, stále nevedia sformulovať jednoliatu koncepciu druhu. Závisí totiž od metódy výskumu. Inak sa druh určuje v rámci morfolologickej metódy, inak v rámci genetickej metódy⁴⁰ a tieto rozdiely zapríčiňujú, že ten istý jedinec je alebo nie je zarátaný do daného druhu v závislosti od kritérií (ktoré sa odvodzujú od používanej metódy výskumu) braných na zreteľ. Môžeme teda povedať, že ani jeden z biologických druhov reálne neexistuje a sám pojem „druh X“, hoci je „dobře podložený v akceptovateľných prírodných vysvetleniach“, nepoukazuje na nijakú reálnosť bytia. Ďalej kvantová chromodynamika, ktorá postuluje existenciu kvarkov ako stavebných elementov bariónov a mezónov, zakazuje zároveň samostatnú existenciu jednotlivých kvarkov. Táto okolnosť, zdá sa, poukazuje na to, že hoci tzv. štandardný model elementárnych častíc opierajúci

39 Porov. DE CARO, M., MACARTHUR, D.: Introduction : The Nature of Naturalism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 7.

40 Porov. BUGAJAK, G., TOMCZYK, J.: Human Origins : Continuous Evolution Versus Punctual Creation. In: DAS, P.: *Global Perspectives on Science and Spirituality*. West Conshohocken : Templeton Foundation Press, 2009.

sa o postulát existencie kvarkov správne plní vysvetľujúce funkcie, predsa len je potrebné kvarky pokladať skôr za „užitočné fikcie“ ako za reálne „objekty“.⁴¹

Historické príklady teoretických predmetov prírodných vied sú ešte presvedčivejšie: teória éteru alebo teória flogistonu poskytovali akceptovateľné vysvetlenia javov, ktorých sa týkali (rozširovania sa tepla a spaľovania), a boli na istej etape rozvoja fyziky a chémie „dobro podloženými teóriami“. Prívrženci prírodovedného redukcionizmu zo 17. a 18. storočia by teda museli uznať reálnu existenciu flogistonu a v 19. storočí takýto ontologický status priznať éteru. Nakoniec teda ontologická téza o reálnej existencii entít postulovaných v akceptovateľných vedeckých vysvetleniach môže mať výlučne hypotetický charakter a podlieha revízii spolu s rozvojom vedy. To zasa potom spochybňuje zmysluplnosť stanoviska prírodovedného redukcionizmu. Ak totiž ontologický status objektov, ktorým toto stanovisko priznáva reálnu existenciu, môže byť výlučne hypotetický, tak neexistujú dôvody, pre ktoré by takýto status nebolo potrebné priznať napríklad aj psychickým entitám. Inými slovami, neexistuje podstatný rozdiel medzi entitami postulovanými v prírodných vedách a tými, ktoré sú prvkami vysvetlení v teóriách ostatných vied: totiž všetky z uhla pohľadu svojich teórií plnia rolu „užitočných fikcií“.

Ďalšou verziou ontologického naturalizmu je stanovisko, ktoré môžeme nazvať *scientistickým naturalizmom*. Vyjadruje ho tvrdenie, že všetko, čo existuje, je len svet spolu so svojimi prirodzenými vlastnosťami skúmanými prírodnými vedami.⁴² Aby sme sa vyhli nejasnostiam spojeným s pojmom „prirodzené vlastnosti“, môžeme si poslúžiť definíciou Georga Eduarda Moora, ktorý za prirodzenú vlastnosť pokladá takú vlastnosť, „zaobranie sa ktorou je vecou prírodných vied“⁴³. Na jednej strane je to stanovisko blízke vyššie predstavenému prírodnému redukcionizmu, pretože posledným arbitrom rozhodujúcim o existencii veci sú prírodné vedy. Jeho všeobecnosť však zároveň zapríčiňuje, že sa vo svojom význame približuje materialistickému monizmu, hoci vyhýbajúc sa pojmu matérie sa vyhýba i jeho problémom. Predsa však je v ňom zjavná apriórna negácia existencie „nadprirodzeného“ sveta, t. j. nejakej sféry skutočnosti, ktorá by bola prírodným vedám nedostupná. To spôsobuje, že aj tento typ ontologického naturalizmu treba pokladať za vyjadrenie „filozofickej viery“, ktorá je pravdepodobne motivovaná svetonázorovo. Vidieť to najmä v názoroch W. Sellarsa, ktorého názor o výlučnej ontologickej kompetencii prírodných vied treba uznať za azda najsilnejšiu formuláciu scientistického naturalizmu: „Veda [prírodné vedy] je mierou všetkých vecí, toho, čo je – že

41 Kvantová teória vo všeobecnosti priniesla mnohé otázky týkajúce sa nielen epistemológie, ale aj ontologického statusu subatomárnych objektov. Porov. KARABA, M.: *Filozofické implikácie kvantovej teórie vo filozofii prírody*. Trnava : Dobrá kniha, 2009, s. 195–208.

42 Porov. PRICE, H.: Naturalism without Representationalism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 37.

43 LEWY, C. G. E.: Moore on the Naturalistic Falacy. In: STRAWSON, P. F.: *Studies in the Philosophy of Thought and Action*. Oxford : Oxford University Press, 1968, s. 137.

je, aj toho, čo nie je – že nie je.“⁴⁴ Máloktorý filozof vedy by nesúhlasil s pohľadom, že pozitívne tvrdenia prírodných vied majú v podstate hypotetický charakter, a zasa negatívne tvrdenia, napr. o neexistovaní nejakého objektu alebo vlastnosti, nie je vôbec možné zdôvodniť. Teda názor Sellarsa je ešte pozostatkom scientistickej dogmy, charakteristickej pre všetky odtiene toho, čo voláme scientistickým naturalizmom.

Slabšou verziou predchádzajúceho stanoviska je pohľad, ktorý ohraňuje ontologické koncepcie vedy na svet prírody, hoci v duchu naturalizmu priznáva prírodným vedám výlučnosť takejto kompetencie. Môžeme ho teda nazvať *prírodným naturalizmom* a vyjadriť to vo forme tvrdenia, že celá pravda o svete prírody sa vyčerpáva v „prírodných faktoch“,⁴⁵ teda takých, ktoré sú potvrdzované v prírodných vedách, alebo – z iného pohľadu – „že všetky javy podliehajú zákonu prírody“⁴⁶. Prijatie takéhoto stanoviska vylučuje všetky nadprirodzené vstupy do priebehu udalostí vo svete prírody, čo je v protiklade s tým, ak sa chce viesť vážny dialóg vedy s dôležitou časťou náboženského posolstva, ktoré pripúšťa takéto zásahy. Je však takéto stanovisko nevyhnutne blízke prírodným vedám?

Uvažovanú formu naturalizmu môžeme pokladať za posilnenie správnej tézy o vnútornom metodologickom naturalizme, podľa ktorej sa vedecké vysvetlenia môžu odvolávať jedine na prirodzené príčiny, fungujúce v súlade s nemenne regulárnymi zákonmi prírody.⁴⁷ Všimnime si však, že je to posilnenie metodologickej tézy, poukazujúcej najvšeobecnejšie na správnu metódu získavania poznatkov v prírodných vedách, a nie na ontologickú tézu, ktorá vylučuje existenciu javov, ktoré sa nedajú vysvetliť v rámci tejto metódy. Zdá sa však, že takýto krok nie je možné zdôvodniť inak, ako len prostredníctvom arbitrárneho uznania výlučnej kompetencie prírodných vied pri opise a vysvetľovaní všetkých aspektov sveta prírody. Rovnako teda aj v tejto forme naturalizmu máme do činenia so silnou ontologickou tézou, ktorú môžeme uznávať, alebo aj nie, v závislosti od rozdielnych filozofických pohľadov, ktorá však vôbec nie je vynútená samotným faktom existovania prírodných vied a v nich zaväzujúcej zásady vnútorného metodologického naturalizmu.

Všetky vyššie predstavené formy ontologického naturalizmu (teda fyzikalizmus a s ním spríbuznený materialistický monizmus, prírodný redukcionizmus, scientistický naturalizmus), možno s výnimkou poslednej – prírodného naturalizmu, majú svoje vnútorné problémy, ktoré sponchybňujú správnosť týchto stanovísk. Nezávisle od toho majú však všetky jeden spoločný znak: ontologický naturalizmus v každej forme odporuje „supernaturalizmu“, ktorý

44 SELLARS, W.: Empiricism and the Philosophy of Mind. In: *Science, Perception and Reality*. New York : Humanities Press, 1963, s. 173.

45 Porov. STROUD, B.: The Charm of Naturalism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 27.

46 PUTNAM, H.: The Content and Appeal of „Naturalism“. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 60.

47 Porov. PUTNAM, H.: The Content and Appeal of „Naturalism“. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*.

sa vyznačuje tým, že „sa odvoláva na nejaký činiteľ alebo nejaké sily, ktoré sú mimo známeho sveta prírody a ktorých fungovanie nie je možné pochopiť ako jeho časť“⁴⁸. Inými slovami, naturalizmus teda značí stanovisko, podľa ktorého „vo svete nepôsobia nijaké nadprirodzené činitele“⁴⁹. Takéto presvedčenie môžeme nazvať *antisupernaturalizmom* a môžeme ho považovať za ďalšiu formu ontologického naturalizmu.

Antisupernaturalizmus si však vyžaduje bližšie určiť, čo predstavuje tieto „nadprirodzené činitele“, ktoré zvyčajne neguje. Ako priznáva J. Dupré,⁵⁰ v tomto ohľade je ľahšie poukázať na príklady, než teoreticky definovať, čo je to „normálny priebeh prírody“, mimo ktorého nemajú existovať nijaké iné súcna. Ide tu vraj o odmietnutie existencie takých entít, ako je duša, anjeli alebo božstvá. Ontologický naturalizmus sa teda vo svojom najzákladnejšom obsahu javí ako jednoduchá deklarácia ateizmu.⁵¹

Je ťažké racionálne polemizovať s pohľadmi, ktoré majú v podstate svetonázorový charakter. Je dobré si však pripomenúť istý argument proti klasickému chápaniu naturalizmu, ktorý sformuloval H. Price. V intencii tohto autora síce argument mieri k obhajobe oprávnenosti napr. etického diskurzu pred krajnosťami fyzikalizmu či prírodného naturalizmu, s neakceptovateľnosťou existencie nadprirodzených činiteľov vo svete, môže však tiež, ako sa zdá, poslúžiť na otupenie ostria antisupernaturalizmu.

Price totiž zavádza rozlíšenie na predmetový naturalizmus (*object naturalism*) a podmetový naturalizmus (*subject naturalism*). Ten prvý je klasickou tézou ontologického naturalizmu, ktorú je možné vyjadriť vo tvrdení, že všetko, čo existuje, je svet skúmaný prírodnými vedami. Základnejší je však podmetový naturalizmus, ktorý vyžaduje, aby východiskom filozofickej reflexie nebolo to, čo prírodné vedy hovoria o svete, ale to, čo veda (v širšom zmysle) hovorí o človeku. Price tvrdí, že takto chápaný podmetový naturalizmus je fundamentálnejší, pretože od neho závisí oprávnenie predmetového naturalizmu.⁵² Toto presvedčenie vyplýva jednoducho z toho, že prírodné vedy sú dielom človeka, a teda konečná interpretácia ich dôsledkov musí závisieť od poznatkov o ich tvorcovi. Základným „faktom o človeku“ pre Prica je užívanie jazyka prirodzenými ľudskými bytosťami. V tomto jazyku sú obsiahnuté nielen

48 STROUD, B.: The Charm of Naturalism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 23.

49 STROUD, B.: The Charm of Naturalism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 35.

50 Porov. DUPRÉ, J.: The Miracle of Monism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 36.

51 Svedčia o tom aj viaceré ateistické argumenty proti existencii Boha, založené práve na koncepcii ontologického naturalizmu, vylučujúceho zasahovanie nadprirodzenej entity do chodu tohto sveta. Porov. SPIŠIAKOVÁ, M.: *Zlo v Božom stvorení: Riešenie problému zla v analytickej filozofii náboženstva*. Warszawa : Rhetos, 2012, s. 169–176.

52 Porov. PRICE, H.: Naturalism without Representationalism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 73–74.

výpovede o atómoch, ale tiež napríklad výpovede o hodnotách.⁵³ Podmetový naturalizmus teda robí mimo-prírodovedný diskurz (napr. etický) rovnako oprávneným ako prírodovedecké reflexie.

Lahko si môžeme všimnúť, že v „prirodzenom jazyku používanom ľudskými bytosťami“ sa nachádzajú nielen výpovede o atómoch a hodnotách, ale aj o anjeloch a božstvách. Samozrejme, tento fakt nedáva predmetom ľudských výpovedí reálnu existenciu – ani božstvám, ani hodnotám, ani atómom. Predsa však prijatie perspektívy podmetového naturalizmu robí všetky tieto výpovede rovnako racionálnymi, pričom otvára perspektívu dialógu medzi tými, ktorí hovoria o atómoch, a tými, ktorí hovoria o Bohu.

Záver

Uskutočnený pokus usporiadania významov a kontextov, v ktorých sa objavuje pomenovanie „naturalizmus“, zaiste nie je jediným možným spôsobom, ako splniť túto úlohu. Takisto prijatá terminológia na označenie jednotlivých typov a foriem naturalizmu má pracovný charakter. Zdá sa však, že môže pomôcť pri orientácii vo filozofických diskusiách týkajúcich sa naturalizmu a aspoň čiastočne vyriešiť situáciu, keď sa vecná debata o meritórnych problémoch javí vo vzťahu k mnohovýznamovosti v nej používaných pojmov ako nemožná. Tieto reflexie by bolo potrebné doplniť analýzou vzťahov medzi dvoma základnými druhmi naturalizmu – metodologickým a ontologickým naturalizmom, ktoré sú síce obsahovo výrazne odlišné, no v istých svojich formách sa môžu vzájomne podmieňovať.

Predstavené úvahy o rozmanitých významoch termínu „naturalizmus“ tiež znemožňujú jednoduché odvolávanie sa na tvrdenie, že naturalizmus prírodných vied je neodstrániteľnou prekážkou dialógu týchto vied a náboženstva. Ukazuje sa, že naturalizmus v ontologickej verzii je v podstate deklaráciou ateizmu, a teda fakticky sa nachádza v priamom protiklade s obsahom náboženstiev. Okrem toho predstavuje istú filozofickú a niekedy aj svetonázorovú voľbu, a nie pohľad, ktorý by bol nevyhnutne implikovaný vedou. Prírodné vedy totiž nie sú ontologicky naturalistické. Sú však naturalistické v zmysle vnútorného, metodologického naturalizmu a, ako sa zdá, takými by mali aj ostať. Avšak poukázanie na vlastnú metódu získavania poznania v týchto vedách z nich ešte nerobí nepriateľa náboženských a teologických úvah, ale metodologicky autonómneho partnera v dialógu.

53 Porov. PRICE, H.: Naturalism without Representationalism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*, s. 77–78.

Použitá literatúra

- BOYD, R., GASPAR, Ph. TROUT J. D. (ed.): *The Philosophy of Science*. Cambridge : MIT Press, 1991.
- BROWN, J.: *Smoke and Mirrors : How Science Reflects Reality*. London; New York : Routledge, 1994.
- BUGAJAK, G.: Rozum a wiara – rola filozofii. In: Z. PLAŠIENKOVÁ, Z., LALIKOVÁ, E.: *Igor Hrušovský : Osobnosť slovenskej filozofie*. Bratislava, 2007, s. 355–361.
- BUGAJAK, G., TOMCZYK, J.: Human Origins : Continuous Evolution Versus Punctual Creation. In: DAS, P.: *Global Perspectives on Science and Spirituality*. West Conshohocken : Templeton Foundation Press, 2009.
- BYLICA, P.: Problem pochodzenia i natury człowieka a teza o rozdzielności płaszczyzn nauki i religii. In: BUGAJAK, G., TOMCZYK, J.: *Kontrowersje wokół początków człowieka*. Katowice : Księgarnia św. Jacka, 2007, s. 195–208.
- CONANT, J.: Wittgenstein's Philosophy of Mathematics. In: *Proceedings of the Aristotelian Society*, 1997, roč. 97, č. 2, s. 195–222.
- DE CARO, M., MACARTHUR, D.: Introduction : The Nature of Naturalism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*. Cambridge (Mass.); London : Harvard University Press, 2004, s. 1–17.
- DEWEY, J.: *The Latter Works, vol. 10 : Art as Experience*. Ed. J. A. Boydston. Carbondale : Southern Illinois UP, 1981 – 1990.
- DUPRÉ, J.: The Miracle of Monism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*. Cambridge (Mass.); London : Harvard University Press, 2004, s. 36–58.
- HELLER, M.: Kosmologia i rzeczywistość. In: *Analecta Cracoviensia*, roč. 20, 1988, s. 15–29.
- JODKOWSKI, K.: Eskapizm teologii i filozofii katolickiej w sprawie „nauka a religia”. In: *Na Początku...* , 2005, č. 7/8, s. 261–280.
- JODKOWSKI, K.: Epistemiczne układy odniesienia i „warunek Jodkowskiego”. In: LATAWIEC, A., BUGAJAK, G.: *Filozoficzne i naukowo-przyrodnicze elementy Obrazu świata 7*. Warszawa : Wyd. UKSW, 2008, s. 108–123.
- JUDYCKI, S.: Zagadka naturalizmu. In: *Roczniki Filozoficzne*, roč. 51, 2003, č. 3, s. 17–37.
- KARABA, M.: *Filozofické implikácie kvantovej teórie vo filozofii prírody*. Trnava : Dobrá kniha, 2009.
- KARABA, M.: *Vedecký pokrok ako filozofický problém*. Warszawa : Rhetos, 2012.
- LEMAŃSKA, A.: *Filozofia przyrody a nauki przyrodnicze*. Warszawa : Wyd. ATK, 1998.
- LEWY, C. G. E.: Moore on the Naturalistic Falacy. In: STRAWSON, P. F.: *Studies in the Philosophy of Thought and Action*. Oxford : Oxford University Press, 1968, s. 134–146.

- PRICE, H.: Naturalism without Representationalism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*. Cambridge (Mass.); London : Harvard University Press, 2004, s. 71–88.
- PUTNAM, H.: The Content and Appeal of „Naturalism“. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*. Cambridge (Mass.); London : Harvard University Press, 2004, s. 59–70.
- QUINE, W. V. O.: *Ontological Relativity and Other Essays*. New York : Columbia UP, 1969.
- QUINE, W. V. O.: *Theories and Things*. Cambridge (Mass.) : Harvard University Press, 1981.
- SELLARS, W.: Empiricism and the Philosophy of Mind. In: *Science, Perception and Reality*. New York : Humanities Press, 1963, s. 127–196.
- SKLAR, L.: Naturalism and the Interpretation of Theories. In: *Proceeding and Addresses of the American Philosophical Association*, roč. 75, 2001, s. 1–9 (číslovanie strán podľa www APA).
- SPIŠIAKOVÁ, M.: *Zlo v Božom stvorení : Riešenie problému zla v analytickej filozofii náboženstva*. Warszawa : Rhetos, 2012.
- STROUD, B.: The Charm of Naturalism. In: DE CARO, M., MACARTHUR, D.: *Naturalism in Question*. Cambridge (Mass.); London : Harvard University Press, 2004, s. 21–35.
- ZEIDLER, P.: *Spór o status poznawczy teorii*. Poznań : UAM, 1993.

Dr. hab. Grzegorz Bugajak
Instytut Filozofii
Sekcja Filozofii Przyrody
Uniwersytet Kardynała Wyszyńskiego
ul. Dewajtis 5, 01-815 Warszawa
e-mail: gbugajak@uksw.edu.pl

Z poľštiny preložil ThDr. Branislav Kluska, PhD.